

פיגוע סקרנות

אור קשתי*

* אור קשתי הוא פרשן חינוך וחברה בעיתון "הארץ", כיסה את תחום החינוך במשך כ-20 שנים. חלקים מהטקסט פורסמו בטור ב"הארץ". אור קשתי "פתיחת שנת הלימודים: שוט הפיקוח הפך לכלי המרכזי של מערכת החינוך" **הארץ** 2.9.2018 www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.6434525 (להלן: קשתי "שוט הפיקוח").

פיגוע סקרנות

אור קשתי

"אנחנו לא רוצים שתהיה המורה שלנו. אין לנו אמון בך. אנחנו דורשים ללמוד אצל מורה אחר", אומר אחד התלמידים בהצגה למורה להיסטוריה, אשר מתעקש לקיים את מלאכתו וללמד היסטוריה. מספר דקות אחר כך מפרטת המורה לדקדוק, שנראה כי הפנימה היטב את רוח התקופה ודרישותיה, את כתב האשמה: "אמרת גם השחורים הם בני אדם? אתה מבין על מה אני מדברת?", היא מטיחה בעמיתה, "אני יודעת טוב מאוד באיזה דרכים חשאיות, באיזו ערמוניות בוגדנית - הרעל של ההומניזם יפה הנפש שלך - מערער את הנשמות התמימות שלנו".¹

זה אינו שיח דמיוני. שיחות דומות מתנהלות בשנים האחרונות בכיתות הלימוד ובחדרי המורים ברחבי ישראל. אדם ורטה, המורה שלימד בתיכון אורט בקרית טבעון, יכול להעיד על כך באופן אישי. פעמים רבות, הדברים נאמרים באופן פחות מסוגן ורהוט מאשר בהצגה: באקלים הרעיל המשתלט על המרחב הציבורי בישראל, האשמה ב"סמולניות" מספיקה.

בתחילת 2014 הואשם ורטה, מורה למחשבת ישראל, על ידי תלמידתו, ספיר סבח, כי הוא מבטא בשיעורים דעות "של שמאל קיצוני" ו"יוצא כנגד המדינה שלנו", כפי שכתבה לשר החינוך דאז, שי פירון. הפוסט שפרסמה ברשת החברתית, נקלט וטופח על ידי אתרי ימין. חסידיהם קראו לפעול נגד המורה הסורה² המסר נקלט היטב: כמה ימים אחר כך ערכו בכירי רשת אורט לוורטה שימוע לפני פיטורים, שהוכיח כי הוא אכן אשם בערעור "הנשמות התמימות" של תלמידיו. קשה לחשוב על נקודת שפל חינוכית גדולה יותר.

מורים ברחבי הארץ למדו את הלקח: בכיתה מוטב שלא להיכנס לשדה מוקשים פוליטי. עבור מקדשי המציאות ומנרמליה, זהו ניצחון חשוב. כפי שמראה גם אופירה הניג, במחזה הבדיוני-ריאלי שרקחה, מערכת החינוך יודעת להתגייס למטרה, עם שאלות, תשובות והוראות מדויקות ("אני שואלת, אתם עונים", מורה המורה. "אני מצווה, אתם עושים. אני מלכלכת, אתם מנקים. אתם יורים, הם מתים"). החופש להרהר על המציאות הולך ופוחת. בעוד זמן קצר גם לא תהיה יכולת לערער עליה. אין ביקוש לאנשי הוראה הזוכרים מהו חופש, כאלה אשר אולי גם יצליחו, נגד כל הסיכויים, להעביר קמצוץ ממנו לדור הבא.

1 אופירה הניג "KIND OF", לעיל בעמ' 35.

2 שם, בעמ' 35-36.

זה לא תמיד היה כך. אימא שלי עבדה 45 שנים כמורה, מנהלת ומפקחת על בתי ספר. היא מספרת שהתרגשה עם כל פתיחה של שנת הלימודים – לא רק בזכות עצם האפשרות לגלות עולמות ידע חדשים, אלא גם הודות ליכולת לתקן ולשפר. נדמה לי שההתרגשות נובעת מתפיסה עקרונית: המעשה החינוכי הראוי, זה שיש לשאוף אליו, הוא שרשרת של הזדמנויות חדשות וחוזרות, של פתיחות לדעות שונות ולמפגש של שונים. אלה הם שרידים של תקופה אחרת: מערכת החינוך כיום בורחת מכל אתגר כזה. האפשרויות מצטמצמות, האוויר אוזל.

מלחמת התרבות המתחוללת כעת בישראל נותנת את ביטויה גם בשדה החינוך: מצד אחד, תפיסה המדגישה אוטונומיה של מורים, תהליך למידה והשתנות שאיננו נגמרים ופתיחות אל העולם; התפיסה שמנגד מתבססת על צווים והוראות, מבקשת לחזק את מקצועות היסוד, ומעדיפה הסתגרות לאומנית. אמון הוא המצע שעליו צומחים פירות ההשקפה הראשונה; פיקוח הוא השוט העיקרי של השנייה. במידה רבה, כל אחת מהגישות מתמודדות בדרכה עם הפחד מהגלובליזציה והתערערות המוצק והמוכר. כמו חלק משרי החינוך שלפניו, גם נפתלי בנט נחרד מכל שינוי שהוא תוצר של סקרנות. עברו ועבור הציבור שהוא משרת, הארץ היא אכן נהדרת. לקבוצות אחרות – ערבים, חילונים או חלילה מי שמחזיק בדעות פוליטיות אחרות – הוא דואג שהיא תהיה הרבה פחות.

הרתעת תלמידים, מורות ומנהלות מכל שינוי מחייבת תחזוקה מתמדת: יש לצמצם למינימום את האפשרות להסתכל על המציאות דרך נקודות מבט שונות. תפקידו העיקרי של בית הספר הוא להכשיר את הדור הבא לחיים חד-מימדיים. ”אתם לא מתביישים? כל צורה של חשיבה שנואה עליכם. אתם לא יודעים על מה אתם מדברים ולמה אתם מתנגדים. הכל למען השבט, הכל מותר אם זה למען השבט”³; שואל המורה להיסטוריה במחזה של הניג, ועונה.

כמה דוגמאות מהשנה-שנתיים האחרונות מוכיחות כי הבדיון לא רחוק מהמציאות: הספר ”גדר חיה” של דורית רביניאן נפסל מהתוכנית המוגברת של חמש יחידות לימוד בספרות, בין היתר בנימוק כי ”יחסים אינטימיים בין יהודים ושאנים יהודים מאיימים על הזהות הנפרדת”⁴, כפי שהגדירה זאת בכירה במשרד החינוך; ”חוק שוברים שתיקה” נחקק כדי למנוע מארגון חיצוני, בעל עמדה שלא נראית לשה, להיכנס לבתי הספר (ובמורים עצמם כבר טיפלו. ע”ע אדם ורטה)⁵; תקציב משרד החינוך המוקדש ל”חיזוק הזהות היהודית” – בגרסת העמותות הקשורות למפלגת הבית היהודי ובעיקר עבור הציבור החילוני – גדל בשנת 2017 ל-211 מיליון ש”ח, שיא של כל הזמנים.⁶ הנושא

3 שם, בעמ' 35.

4 אור קשתי ”משרד החינוך פסל ספר המתאר רומן בין יהודיה וערבי מחשש שיעודד התבוללות” הארץ 30.12.2015 www.haaretz.co.il/news/education/1.2810789

5 קשתי ”שוט הפיקוח”; יהונתן ליס ”הכנסת אישרה את החוק שנועד לאסור על כניסת שוברים שתיקה לבתי הספר” הארץ 17.7.2018 www.haaretz.co.il/news/politi/1.6280369

6 שם.

המרכזי שיימדד השנה בגני הילדים ובבתי הספר יהיה "אחדות".⁷ ניסיון העבר מלמד שזו לא תהיה הזמנה למבט אלטרנטיבי, אלא כנראה להשתקתו.

הצדקת הקיים כאפשרות היחידה, ניוון האפשרות לדמיין, מצריכה גם שליטה בחומר הלימוד. מילים מעצבות תודעה. ההבחנה בין צורות תחביריות במחזה - בין משפטי שאלה, קריאה חיווי וציווי - נלמדת דרך תרגול משפטים כמו "זוהי המולדת שלנו" או "אני אוהב את המולדת שלי".⁸ השר בנט השלים את המלאכה שהתחיל קודמו, גדעון סער, ופרסם ספר לימוד חדש באזרחות, המדגיש את הזכות הרחבה של היהודים על ארץ ישראל, מספק תמונה מנוכרת ורזה של לא-יהודים, ומפקפק כמעט בכל "טענה" שלהם ("לדבריהם הם סובלים מאי-שוויון", נכתב באחד הפרקים על הדרוזים).⁹ תלמידי הבגרות באזרחות לא ירהרו עוד במקומו המוגבל של המיעוט הערבי במרחב הציבורי. למשל מעמד השפה הערבית. מבחינתם, זו האפשרות היחידה, הצודקת. מי יזכור עוד כמה שנים שעד ממש לאחרונה המצב היה אחר.

המכנה המשותף לספר הלימוד החדש באזרחות (המכתיב את הסיסמאות החדשות לתלמידים, ממש כמו במחזה, אותן יצטרכו להקיא בבחינת הבגרות הקרובה) ולחוק הלאום מגביל-הערבים ("תגידי ניצחון", בגרסת הניגו¹⁰ - ואין זה מקרי שהתלמידה שמצווה לעשות זאת נתקלת שוב ושוב בפגם דיבור שלא מאפשר לה להגות את המילה נכון). הוא לא רק הבוז העמוק של מי שמחזיק כעת בשלטון כלפי כל האחרים, יוהרה שלטונית על סטרואידיים, אלא גם ד"ר אביעד בקשי, מבכירי "פורום קהלת" הלוחש על אוזניהם של השר בנט ושרת המשפטים איילת שקד. בקשי היה היועץ המדעי היחיד של ספר הלימוד באזרחות, ואחד ממנסחי חוק הלאום. "צריכה להיות אמירה חוקתית שאומרת: לעולם לא תהיה כאן מדינה דו-לשונית", הוא הבהיר באחד הדיונים בכנסת.¹¹ מהלכים דומים אפשר למצוא בין שני סוגי הטקסט, זה הנלמד וזה המשפטי, גם בנושאים אחרים. ספר האזרחות הוא גרסה מוקדמת של חוק הלאום. כמוהו, הוא מחלק את הציבור הערבי לקבוצות משנה הנמדדות בהתאם ליחס שלהן לשירות צבאי או לאומי, ומתייחס באופן שלילי ל"מהפכה החוקתית" של נשיא בית המשפט העליון בדימוס, פרופ' אהרן ברק.

יותר משנתיים לאחר שיצא ספר הלימוד בעברית, אמור משרד החינוך לפרסם גם את המהדורה הערבית. נדמה כי הושקעה אנרגיה גדולה כדי לוודא שהרוח היהודית לא תיחלש במעבר בין שתי השפות. מעניין יהיה לראות כיצד יסבירו בנט ודובריו לתלמידים הערבים את מקומם במדינה שאלה ספרי הלימוד והחוקים שלה.

7 שם.

8 הניג, לעיל ה"ש 1, בעמ' 17.

9 קשתי "שוט הפיקוח".

10 הניג, לעיל ה"ש 1, בעמ' 20, 22.

11 קשתי "שוט הפיקוח"; פרוטוקול ישיבה של הוועדה המשותפת לוועדת הכנסת ולוועדת החוקה, חוק ומשפט לדיון בהצעת חוק יסוד: ישראל - מדינת הלאום של העם היהודי, הכנסת ה-20 (16.5.2018) oknesset.org/meetings/2/0/2069766.html

ויש גם פקידים המפנימים היטב את הרוח הנושבת במשרד החינוך. לפני כמה חודשים נזפו מפקחות במנהל בית ספר בסביון על שהעז להזמין נציג של הקרן החדשה לישראל להרצות לתלמידים על המאבק נגד גירוש מבקשי המקלט. אחת המפקחות אמרה ליניב בכר כי הזמנת הקרן היתה מעשה ”מאוד בעייתי”, כיוון שמדובר בארגון שנוי במחלוקת, אשר גם שר החינוך התבטא נגד הכניסה שלו לבתי הספר. בתשובה לבקשה לראות את ההוראות המפורשות בנושא, הסבירה המפקחת כי אין בהן צורך. על המנהל היה להבין בעצמו את מדיניות המשרד, בין השאר לאור דבריו של השר במשרד החינוך הגדירו את שקרה כ”שיחת בירור בלבד”, שנועדה ”לבדוק אם הפעילות התקיימה בהתאם להוראות חוזר מנכ”ל”¹². השיחה-נזיפה שספג בכר הקדימה במספר שבועות את תשאולי השב”כ בשדה התעופה בן גוריון, של מבקרים הנחשדים בדעות עוינות. נראה שהעיקרון דומה: מבט ביקורתי על מדיניות הממשלה הפך לביקורת על מדינת ישראל; סימון הגבול נועד להרתיע אחרים מלהתקרב אליו.

גבולות הם מרכיב מרכזי בכל תפיסה שמרנית. הסדר המתחזה ל”טבעי” חייב להישמר גם מפני מרחבי פעילות משותפים לגברים ולנשים. דתיים מסבירים זאת בצווים אלוהיים המחייבים צניעות, חילונים משתמשים בנימוקים כביכול של כבוד האשה. אלה גם אלה מקדשים את התבנית הממקמת כל מין במקום מוגדר ומגודר משלו. כך דרש משרד החינוך לפני מספר חודשים להפריד בין תלמידות לתלמידים בפעילות ספורט בתל-אביב, כך נאכפים ”מסדרי צניעות” לתלמידות בבתי ספר חילוניים. נשים וחילונים הם הראשונים להרגיש כיצד נורמות הפרדה הדתיות מחלחלות למסגרות החינוך הממלכתי. ההוראה הכללית של משרד החינוך, לפיה קוד הלבוש נקבע ”בהתאם לתקנון המוסד החינוכי, רוח הקהילה ובשיתוף ההורים”, רחוקה מיישום מלא. כמו בפרשנות ”יצירתית” ונטולת בסיס של מפקדים לפקודה הצבאית אודות ”השירות המשותף” (איסור על חיילות ללבוש חולצות לבנות, הפרדה באמצעות רשת בפינות עישון, והרשימה רק הולכת ומתארכת), גם ”השטח” מתיישר בהתאם לגרסה המחמירה, המצניעה את האישה.

”מסדרי הצניעות” הם דוגמה טובה לתהליך שעוברים בתי ספר חילוניים - המתחיל בהחלטה חד-צדדית של צוות המוסד, ללא שיתוף (ולפעמים אף לא ידוע) של תלמידים והורים, ממשיך בבדיקות משפילות בכניסה לבית הספר, ומסתיים בהוצאת מפרות החוק מהכיתה ולעיתים גם הרחקה (בניגוד להוראות משרד החינוך, הקובעות ש”אין למנוע כניסת תלמיד לשטח בית הספר בשל הפרת משמעת, כגון הגעתו ללא תלבושת”). האכיפה היא בעיקר כלפי מין אחד. כך ממשטרים ודואגים להפנים את המבט הגברי את הנשים.¹³

קל להתמקד בספר הלימוד באזרחות, ב”חוק שוברים שתיקה” או בחיזוק ההשפעה

12 קשתי ”שוט הפיקוח”; אור קשתי ”מנהל בית ספר ננזף על הזמנת נציג של הקרן החדשה להרצאה: היית צריך להבין שבנט נגדם” הארץ 10.5.2018 premium-1.6075377 www.haaretz.co.il/news/education/.

13 קשתי ”שוט הפיקוח”; אור קשתי ”המאמץ לרסן את נוכחות הנשים במרחב הציבורי הולך ומתרחב” הארץ 8.6.2018 premium-MAGAZINE-1.6157454 www.haaretz.co.il/news/education/.

הדתית על החינוך החילוני (ההיפך הוא בלתי נתפס: בתי הספר הדתיים והחרדיים לא יאפשרו לאף ארגון חילוני או ספר לימוד לא־מגזרי להיכנס בשעריהם, ולא יסכימו לקבל שום מפקח שאיננו שותף נאמן לעולם הערכים שלהם. עצמאותם מוגנת). אולם, גם הדגש של בנט על מתמטיקה ואנגלית הוא חלק מאותה תפיסה שמרנית, המבקשת להתמקד בייצור בוגרים שיצליחו מבחינה כלכלית. הוראה נכונה של מקצועות הומניסטים – כזו שאומרת משהו על העולם הזה ואולי גם מנסה לתקן אותו – היא פיגוע תודעה פוטנציאלי. על כל אלה מפקח המנכ"ל שמואל אבואב, שדרישתו למצגות ולטבלאות אקסל מתחרה רק בחיבתו להודעות לעיתונות. לא במקרה מסרב מנהל גימנסיה הרצליה בתל-אביב, זאב דגני, להכניס את מבחני המיצ"ב לבית הספר. "מעשה תועבה שלא משרת דבר", הוא הגדיר זאת בתוכנית טלוויזיה בערוץ 10, שעקבה אחריו במשך שנה.¹⁴

מול הממד הטכני-אינסטרומנטלי של בנט, מציבים חוקרי חינוך, ובראשם ד"ר אמנון כרמון המלמד במכללת בית ברל ובמכלל ספיה, את הזרעים שנשתלו בתקופת אמנון רובינשטיין, יולי תמיר ושי פירון. רפורמות "האופק הפדגוגי" ו"הלמידה המשמעותית" ביקשו לפתח ולהפיץ דפוסי הוראה וחשיבה חדשים, פחות מקובעים ומקדשי-גבולות. לבתי הספר הוצגו דרישות סותרות. גם אם אפשר להתווכח על מידת ההצלחה, אין להכחיש כי הן דיברו שפה אחרת מזו הנהוגה כיום. חלק מהשינויים שרדו את חילופי השרים, אך השפעתם עומעמה.

לדברי כרמון, שר החינוך כמעט לא מתייחס להיבטים האלה בחינוך, ומשווה זאת לשר ביטחון ש"יאמר שהוא לא עוסק באיומים אסטרטגיים על ישראל, כי הם מעבר לאופק המיידי. חיזוק המתמטיקה והאנגלית לא יכול להיות החזון היחיד", הוא אומר, "משרד החינוך לא מתמודד עם האתגר האמיתי כיצד הופכים את בית הספר לרלוונטי".¹⁵ מי צריך רלוונטיות. עדיף סיסמאות.

לפני מספר שנים ביקרתי בבית ספר תיכון גדול, בעיר מבוססת במרכז הארץ. במהלך הסיוור באמצע יום הלימודים, עצר המנהל וביקש שאגיד לו מה אני שומע. הוא היה מאושר כשאמרתי שאני כמעט לא שומע דבר. שקט הפך להיות המטרה האמיתית של מערכת החינוך: חס וחלילה שמישהו יכעס, יתווכח או אפילו ישתובב. שליטה וצייתנות, הליכה בתלם, הן העיקר. פוסטים בפייסבוק כבר החריבו קריירות. התוצאה היא מורים ומנהלים מפוחדים, החוששים לחייהם, המקצועיים והאחרים. במחזה, התלמיד יוסי כתב יומן. חבריו לא יכולים לסבול זאת. "אתה יודע, המורה, הוא סקרן לדעת כל מיני דברים". יוסי, הילד המוקע, מאשים את יפתח, המתעלל בו, בכך שהוא פלבאי: "הוא לא יכול לסבול שמישהו רוצה לחשוב על החיים שלו".¹⁶

14 קשתי "שוט הפיקוח"; "המקור: זאב בודד" (ערוץ 10, 29.8.2018) זמין לצפייה בקישור <http://10tv.nana10.co.il/Article/?ArticleID=1303809>.

15 קשתי "שוט הפיקוח".

16 הניג, לעיל ה"ש 1, בעמ' 24.

אל מול שלטון הפחד שמקדם משרד חינוך דכאני, צריך לחשוב אחרת. ברמה של בתי ספר ורשויות מקומיות אין ברירה אלא לצאת למסע של הקשבה למנהלות, מורות, תלמידים והורים. השלב הבא הוא לסמוך על אנשי החינוך: אין מתן אמון בלי מתן אוטונומיה, אין אפשרות לרלוונטיות בלי אפשרות לחשיבה חופשית. ”אזרחים קוראים אינם הצייתנים שבאזרחים”, אומר המורה להיסטוריה, מפיו של היינריך בל.¹⁷ תלמידים שעסקים בהכנה למבחני המיצ”ב, למתמטיקה ואנגלית שיכשירו אותם להיות יצרנים פוריים ב-Startup nation, הם לא אזרחים קוראים, שיאימו להפוך את הסדר.

בשנתיים האחרונות נערך ניסוי מרתק בבתי הספר היסודיים בתל-אביב, ביוזמת הרשות המקומית ובניהולה: תוכנית ”חברותא” להטמעה של ערכי דמוקרטיה וחיים משותפים, מפגישה בין תלמידי כיתות ד’ ו-ח, משני בתי ספר ממגזרי-חינוך שונים. בשנה שעברה הורחבה התוכנית גם לגני ילדים. מדובר במפגש קבוע הנערך פעם בשבועיים, למשך שלוש שעות. התלמידים והמורים בוחרים נושא ללמידה משותפת – מאמנות פלסטית וריקוד, דרך שאלות של מגדר וזיקנה, ועד עיסוק בנרטיב היהודי והפלסטיני של מלחמת העצמאות והנכבה. השמיים לא נפלו, הבזק של נורמליות.¹⁸

עד כה, ההשתתפות במיזם הייתה חובה עירונית בהנחיית ראש העיר רון חולדאי. בקיץ האחרון איפשרה העירייה למנהלי בתי הספר לבחור אם לפרוש או להמשיך. כולם בחרו באפשרות השנייה, ואף ביקשו להרחיב את המפגשים לשכבות גיל ולאוכלוסיות נוספות. זהו שיעור חשוב: מתברר שבהינתן האפשרות, ההדרכה והגיבוי, אפשר להנמיך, במספר סנטימטרים ולו לכמה רגעים, את החומות המפרידות בין הקבוצות השונות, שלאורכן התעצבה מערכת החינוך בישראל. ועוד דבר התברר: התלמידים עצמם, חילונים ודתיים כאחד, לא מוכנים שהמפגשים ביניהם יתנהלו תוך הפרדה מגדרית.

לא צריך להאמין להצהרות ראשי משרד החינוך על כמה הם מאמינים במנהלים, במורים ובתלמידים. מעשיהם אומרים ההיפך. הפיקוח והמשטור אכן הופכים קשים, מדכאים מחשבה ופעילות אזרחית. הניסיון בתל-אביב מוכיח שגם תחת מגבלות קשות אלה, אפשר וצריך לנהוג אחרת.

17 הניג, לעיל ה”ש 1, בעמ’ 25.
18 קשתי ”שוט הפיקוח”.